

defined. It is observed as a system modeling that needs no external resources inflow, when the system modeling itself progresses as mobilization of internal abilities of interacting notions pairs. At that, the autooscillating effect of interaction is presented as a system modulating that always needs internal resources inflow at the expense of internal environment adjusting to the needs of interacting notions pair without any taking into account the needs of internal environment itself. Ambivalence of an “academic giftedness” notion is shown. Academic giftedness in the most general view is presented as an ability of Homo Sapiens for learning and adoption of information or using his own internal resources (gifted personality), or using imported external resources (competent individual). Basing on the analysis of human motivational and intellectual spheres interaction, the models of individuality expert sphere and human expert sphere as synergetic effects of respective parameters are developed. It gave a possibility to distinguish nine system-forming parameters of a human academic giftedness: human intellectual sphere, personality intellectual sphere, individuality intellectual sphere, personality expert sphere, human expert sphere (achievement motivation), individuality expert sphere, individuality thinking sphere, personality motivational sphere, and human motivational sphere. An academic giftedness integrative system-forming parameter is a human expert sphere (achievement motivation), because an individuality expert sphere is an internal display, and a personality expert sphere – an external display of a human expert sphere. Hence, an achievement motivation may be an individual marker of a gifted man.

Keywords: interaction synergetic effect, system-forming parameter, academic giftedness, ambivalence, human, personality, individuality, intellectual sphere, expert sphere, verbal abilities, nonverbal abilities, typology modeling, personality typology, achievement motivation.

Отримано 18.11.2019

УДК 925 : 159.924-10-132

Примачок Людмила Леонтівна

САНОГЕННА РЕФЛЕКСІЯ ЯК СКЛАДОВА МЕНТАРЕФЛЕКСІЇ ФІЗИЧНОГО РЕАБІЛІТОЛОГА

Примачок Л. Л. Саногенна рефлексія як складова метарефлексії фізичного реабілітолога. В статті виокремлено структурні компоненти професійної рефлексії фахівця з фізичної реабілітації. Описано особливості функціонування метапізнання з точки зору організації метакогнітивного досвіду індивіда. Виділено складові метарефлексії фахівця з фізичної реабілітації. Проаналізовано процеси метапізнання і саногенної рефлексії особистості з огляду на категорію психічних станів, розкрито особливості їх функціонування. Зазначено, що професійна рефлексія фахівця з фізичної реабілітації вміщуватиме такі компоненти: особистісна рефлексія; інтелектуальна рефлексія; метарефлексія. Запропоновано поняття «саногенної рефлексії», яке розуміється авторкою статті як процес переосмислення суб'єктом змістів своєї свідомості в змінених станах свідомості, що є механізмом інтеграції Я-концепції особистості. Цей процес породжує найбільшою мірою цілісний образ Я і нові реорганізовані ставлення індивідів до суб'єктивної та об'єктивної реальності. Як суто психотерапевтична технологія саногенна рефлексія являє собою рефлексивну роботу з самими процесами рефлексії, мета якої – переосмислення особистісних патогенних стереотипів, що призводить до мобілізації ресурсів «Я» для досягнення бажаної для суб'єкта психотрансформації.

Ключові слова: саногенна рефлексія, професійна рефлексія, метарефлексія, метапізнання, особистісна рефлексія, інтелектуальна рефлексія, цілісний образ Я.

Примачок Л. Л. Саногенная рефлексия как составляющая метарефлексии физического реабилитолога. В статье выделены структурные компоненты профессиональной рефлексии специалиста по физической реабилитации. Описаны особенности функционирования метапознания с точки зрения организации метакогнитивного опыта индивида. Выделены составляющие метарефлексии специалиста по физической реабилитации. Проанализированы процессы метапознания и саногенной рефлексии личности с учётом категории психических состояний, раскрыты особенности их функционирования. Отмечено, что профессиональная рефлексия специалиста по физической реабилитации состоит из таких компонентов: личностная рефлексия; интеллектуальная рефлексия; метарефлексия. Предложено понятие «саногенной рефлексии», которое понимается автором статьи как процесс переосмысления субъектом содержаний своего сознания, в том числе – в изменённых состояниях сознания, благодаря чему саногенная рефлексия является механизмом интеграции Я-концепции личности. Этот процесс порождает в наибольшей степени целостный образ Я, фасилитирует новые реорганизованные отношения индивидов к субъективной и объективной реальности. Как чисто психотерапевтическая технология саногенная рефлексия представляет собой отрефлектирование определённого содержания, цель которого – переосмысление личностных патогенных стереотипов, что, в свою очередь, приводит к мобилизации ресурсов «Я» для достижения желаемой для субъекта психотрансформации.

Ключевые слова: саногенная рефлексия, профессиональная рефлексия, метарефлексия, метапознание, личностная рефлексия, интеллектуальная рефлексия, целостный образ Я.

Вступ. У науковій психологічній літературі неодноразово приділялась увага феномену професійного становлення фахівця з фізичної реабілітації. Безперечним є те, що професійне становлення реабілітолога здійснюється за принципом доповненості, і у цьому процесі суб'єктність і рефлексія взаємно доповнюють одне одного в єдиному безперервному процесі. Рефлексивні якості великою мірою здатні створювати дійсно компетентного і вмючого працювати професіонала. Тому рефлексивні процеси зумовлюють становлення здатності до самонавчання, аналізу причинно-наслідкових зв'язків, формулювання сумнівів, реалізації ціннісно-смислових критеріїв, роботу над собою. З одного боку, професійна рефлексія забезпечує процес ставлення до себе, актуалізацію можливостей свого «Я», створення гармонійної Я-концепції, постійне прагнення до особистісного вдосконалення та зростання. Останнє великою мірою досягається за рахунок того, що професійна рефлексія за своєю суттю завжди актуалізує вихід професіонала за межі будь-якого «автоматичного» процесу або стану, що, в свою чергу, актуалізуватиме процеси, які забезпечують професійне становлення реабілітолога. Таким чином, завдяки оцінці фахівцем свого емоційного стану, оцінки своїх дій і взаємостосунків, професійна діяльність фахівця з фізичної реабілітації стає не лише предметом спеціального розгляду (аналізу і оцінки) і практичного перетворення. З іншого боку, професійна рефлексія дозволяє фахівцеві усвідомити себе в практичному ставленні до власної життєдіяльності [5].

Отже, в науковій психолого-педагогічній літературі наголошується на важливості і необхідності професійної рефлексії в діяльності реабілітолога [6; 13; 20]. При цьому підкреслюється, що професійне вдосконалення та зростання не може бути ефективним процесом без достатнього рівня розвитку професійної рефлексії. «Було б помилково думати, – вважають С. В. Кондратьєва

та В. А. Кривошеєв [7, с. 73], – що професійна рефлексія фахівця є якоюсь не обов'язковою «додатковою» функцією порівняно з його основними функціями». Великою мірою завдяки постійному аналізу і самоаналізу фахівець з фізичної реабілітації не був би в стані глибоко усвідомлювати проблеми, які виникають в практичній діяльності, правильно обирати шляхи їх розв'язання, практично оцінювати і коригувати отримані результати тощо. Рефлексивні процеси ніби «пронизують» всю професійну діяльність реабілітолога. Вони виявляються:

- в процесі практичної взаємодії реабілітолога і пацієнта, коли фахівець намагається адекватно розуміти і цілеспрямовано регулювати думки, почуття, вчинки пацієнтів;
- під час планування власної професійної діяльності, коли реабілітолог розробляє моделі реабілітації і конструює схеми їх досягнення, причому розробляє їх із врахуванням психологічних особливостей пацієнтів, їх психотипів, індивідуальних якостей і властивостей;
- завдяки самоаналізу та самооцінці реабілітологом власної професійної діяльності і самого себе як суб'єкта цієї діяльності.

Проте, сама по собі структура професійної рефлексії фахівця з фізичної реабілітації залишається поза увагою дослідників, тому проблема, яка піднімається в даній статті, є вельми актуальною.

Вихідні передумови. Слід зазначити, що професійна діяльність фахівця з фізичної реабілітації постійно здійснюється в умовах невизначеності і багатозначності можливих розв'язань фахівцем професійних проблем, є одним із обов'язкових елементів професійної діяльності. Імпровізація слугує миттєвому реагуванню реабілітолога за створенням об'єктивно чи суб'єктивно нової ситуації. Психологічний ефект такої діяльності повною мірою визначається особливостями рефлексивних здібностей фахівця з фізичної реабілітації, які суттєво актуалізують його професійний потенціал, фасилітують формування його професійної компетентності.

Поняття рефлексії також використовується в теоріях та концепціях професійних здібностей, зокрема, в дослідженнях Л. І. Божович [1], О. В. Лушпаєвої [10], В. О. Моляко [15]. В їх структурі вченими виокремлюються два взаємопов'язаних рівня – рефлексивний і проєктивний. Зазначено, що рефлексивний рівень безпосередньо пов'язаний з емпатійністю пацієнта, прийняттям способів і методів реабілітаційного впливу як особистісно значущого. Рефлексивний рівень професійних здібностей реабілітолога передбачає:

- 1) емпатію щодо тих об'єктів оточуючої дійсності, які викликають у пацієнтів найбільшою мірою експресивні дії, ставлення та взаємодії;
- 2) аналіз тих змін, які відбуваються в особистісній сфері фахівця, його професійної діяльності, поведінці тощо під впливом реабілітаційних впливів;
- 3) аналіз переваг і недоліків власної професійної діяльності, які виявляються у взаємодії з пацієнтами.

Аналізуючи зміст професійної рефлексії та її основні функції, науковці, як правило, виокремлюють три її види: комунікативну, особистісну та інтелектуальну. Хоча в науковій літературі наголошується, що, як правило, в процесі професійної діяльності ці види професійної рефлексії постають як єдине ціле, доповнюючи одне одного.

Комунікативна рефлексія великою мірою визначає індивідуальний стиль професійної діяльності фахівця з фізичної реабілітації. Особливістю комунікативної рефлексії є набуття фахівцем усвідомлення того, що «рефлексуючий індивід» повинен, щоб зрозуміти інших або самого себе, відійти від своєї точки зору, прийняти позицію іншої людини або формувати власну, цілком об'єктивну позицію тощо [4; 11; 16].

Деякі дослідники дотримуються більш парадигмального визначення комунікативної рефлексії, в якому поєднуються фрейми, що відображають й інших, і самого себе. На думку С. В. Кондратьєвої [8], фахівець має вміти критично оцінювати свою поведінку, коригувати її, вдосконалювати свою професійну майстерність, якщо він точно знає, що про нього думають пацієнти, і якщо ці знання він аналізує повною мірою.

Інтелектуальна рефлексія виявляється в індивідуальній діяльності реабілітолога за умов планування і моделювання лікувального процесу, у випадку розв'язання нестандартних професійних завдань, проблем та задач. Але Г. С. Костюк [9, с. 357-440] характеризує цей вид рефлексії як один із способів актуалізації теоретичного мислення, як спеціальний інструмент аналізу людиною способів і методів розв'язання завдань, задач та проблем, характерних для ефективного їх розв'язання.

Загальним для комунікативної та інтелектуальної видів рефлексії є їхня спрямованість на об'єкти зовнішнього, по відношенню до фахівця з фізичної реабілітації, світу. За допомогою цих видів рефлексії фахівець співвідносить способи своїх дій до особливостей умов, в яких цю дію слід виконувати, переосмислює і збагачує свій особистісно та професійно значущий досвід, і, тим самим, підвищує рівень своєї професійної компетентності.

Особистісна рефлексія реабілітолога, як свідчать дослідження Н. О. Михальчук та Р. З. Поташнюк [13], Р. В. Павелківа [17], В. Б. Родоса [18, с. 94-95] та ін., є важливою стороною його професійної діяльності, оскільки цей феномен безпосередньо впливає на регуляцію психічної діяльності суб'єкта. Останнє великою мірою зумовлено тим, що змістом особистісної рефлексії постає критичний аналіз і оцінювання реабілітологом своєї суб'єктності, своїх дій та вчинків, свого «Я» в контексті виконання професійної діяльності. При чому, за концепцією В. О. Семіченко [22], на рівні особистості одиницею самосвідомості постають «не образи самі по собі, і не самооцінки в когнітивній та емоційній формах, а гармонійна Я-концепція, краще сказати – конфліктне (на рівні когнітивного дисонансу) усвідомлення власне свого «Я», що великою мірою відображує «зіткнення» різних життєвих позицій суб'єкта, боротьбу його мотивів, цілей діяльності, прагнень, бажань та переконань тощо.

Так, завданнями нашої статті є:

1. Виокремити структурні компоненти професійної рефлексії фахівця з фізичної реабілітації.
2. Описати особливості функціонування метапізнання з точки зору організації метакогнітивного досвіду індивіда.
3. Виділити складові метарефлексії фахівця з фізичної реабілітації.
4. Проаналізувати процеси метапізнання і саногенної рефлексії особистості з огляду на категорію психічних станів, розкрити особливості їх функціонування.

Виклад основного матеріалу дослідження. Отже, з урахуванням аналізу психолого-педагогічної літератури з проблеми професійної рефлексії, будемо вважати, що *професійна рефлексія фахівця з фізичної реабілітації* вміщуватиме такі компоненти:

- особистісна рефлексія;
- інтелектуальна рефлексія;
- метарефлексія.

Спираючись на дослідження І. М. Семенова та С. Ю. Степанова [21], ми будемо вважати, що особистісна рефлексія вміщує такі компоненти: ситуативну рефлексію, ретроспективну рефлексію, перспективну рефлексію тощо. Інтелектуальна рефлексія включає: екстенсивну інтелектуальну рефлексію, інтенсивну інтелектуальну рефлексію та конструктивну інтелектуальну рефлексію. До структури мета рефлексії, на нашу думку, будуть входити: метапізнання; комунікативна рефлексія; саногенна рефлексія.

Метапізнання ми розглядаємо в парадигмі теорії А. В. Карпова, І. М. Скитяєвої [3] щодо організації метакогнітивного досвіду. За теорією вчених метапізнання формує знання і забезпечує контроль над пізнавальними особливостями суб'єкта, а також знання та контроль над плином його пізнавальних процесів. Отже, основними детермінантами успішного здійснення процесу самопізнання постають самооцінка особистості (її когнітивний компонент), саморегуляція, мотивація, настановлення та особливості уваги суб'єкта.

Щодо усвідомлення і контролю пізнавальних процесів, то К. Фішер [24] описує три типи метакогнітивного знання, які є базовими для найбільшою мірою ефективного контролю над пізнавальною поведінкою особистості: декларативні знання, процедурні знання і знання умов здійснення пізнавальної діяльності. Декларативні знання містять фактичну інформацію, наприклад, це – концептуальні знання щодо особливостей виконання конкретного завдання або певного типу задач. Процедурні знання містить інформацію про те, в яких випадках і як саме слід застосовувати окремі когнітивні стратегії, в яких ситуаціях та чи інша стратегія має неабиякі переваги.

Метакогнітивне оцінювання пізнавальної діяльності включає в себе планування, оцінку і регуляцію пізнавальної діяльності [3]. Більшість визначень метапізнання акцентують саме ці його аспекти. В свою чергу, метакогнітивне оцінювання передбачає дослідження наявних знань, особливостей розуміння, цілей, завдань і актуальних особистісних ресурсів людини. Плану-

вання виконання пізнавальної діяльності, в свою чергу, передбачає цілеспрямований вибір когнітивних стратегій з урахуванням специфіки завдання або задачі й великою мірою залежить від декларативних знань і знань умов виконання пізнавальної діяльності. Регуляція плину пізнавальної діяльності, в свою чергу, передбачає здійснення моніторингу поточної діяльності і зіставлення поточного результату з метою цієї діяльності. Оцінка, планування і регулювання пізнавальної діяльності має, в свою чергу, передувати, супроводжувати і завершувати кожен етап виконання пізнавальної діяльності.

Метапізнання, згідно з П. Герстманом [25], може розглядатися як деяка психічна властивість (риса) або як психічний стан, який є ситуативним, що супроводжує інтелектуальну діяльність і може бути різним за інтенсивністю (наприклад, кількість суто контролюючих дій в межах здійснення тієї чи іншої діяльності). Як психічна властивість метапізнання визначається як відносно стійкий, індивідуальний спосіб інтелектуальної відповіді на певну проблемну ситуацію.

Іншою складовою метарефлексії є *комунікативна рефлексія*. Рефлексія в даному випадку розглядається як істотна складова розвиненого спілкування і міжособистісного сприйняття, як специфічна якість пізнання людини людиною. Вона реалізується в формі роздумів ніби «за іншу особистість», як здатність зрозуміти, що думають про даного індивіда інші люди, і усвідомлення людиною того, як він сприймається партнером по спілкуванню. Наприклад, С. Д. Максименко [12] зазначає, що в процесі спілкування високий рівень розвитку функцій метапізнання суб'єкта виявляється в багаторівневості відрефлексування комунікації. Так, В. О. Сластьонін та Л. С. Подимова [23] виділяють чотири можливих рівня відрефлексування. Перший рівень включає рефлексивну оцінку людиною наявної ситуації, оцінку своїх думок і почуттів в даній ситуації, а також оцінку поведінки ситуації іншої людини. Другий рівень передбачає побудови суб'єктом судження щодо того, що відчувала інша людина стосовно даної ситуації, що він/вона думала про ситуацію і про самого суб'єкта. Третій рівень включає оцінку уявлення думок іншої людини про те, як він/вона сприймається даним суб'єктом, а також уявлення про те, як інша людина сприймає думку цього суб'єкта про самого себе. Четвертий рівень містить в собі уявлення щодо сприйняття іншою людиною думок даного суб'єкта з огляду на думки іншого стосовно поведінки суб'єкта в тій чи іншій ситуації.

Наступною складовою метарефлексії, ми вважаємо, є *саногенна рефлексія* (рефлексія як стан особистості). Проаналізуємо процеси метапізнання і саногенної рефлексії з огляду на категорію психічних станів. За своєю онтологією метапізнання передбачає сформованість особливого «виходу» з певного стану, тобто – трансцендентне перенесення суб'єктом самого себе за межі конкретної діяльності з метою її моніторингу, контролю і корекції. На трансцендентних функціях процесів метапізнання, особливо –рефлексії, наголошувалося задовго до появи наукової психології у філософських працях. Зокрема, Г. О. Розов [19, с. 42] зазначає, що рефлексія є станом душі, абсо-

лютно відмінним від нашого сприйняття, почасти – навіть протилежним йому. Рефлексія мала б «підняти» знання над певною зв'язністю, узгодженістю, що має місце в процесі зовнішнього сприймання. У рефлексії чітко простежується свобода відносної світобудови, і тому до усвідомлення буття завжди приєднується свідомість світобудови. На трансцендентній природі рефлексії як процесу саморозуміння і розуміння іншого також наголошували в своїх роботах представники герменевтичного напрямку.

У психологічних дослідженнях саногенна рефлексія як особливий стан та компонент метакогнітивного стану аналізуються в межах двох основних напрямків – медико-психологічного і загальнопсихологічного. У загальнопсихологічному плані стан метакогнітивної активності, метакогнітивної включеності у процес діяльності розглядається як феномен, який розгортається як відповідна реакція на труднощі, проблеми, які виникають на в множинність варіантів її подальшого розвитку. Як свідчать результати проведених Н. О. Михальчук та Н. О. Хупавцевою [14, с. 112-114] досліджень, в когнітивній підсистемі психіки рефлексія і креативність утворюють єдиний «трансцендентний» чинник, який дозволяє суб'єктові здійснювати «вихід» за межі діяльності, в першому випадку – для розуміння її закономірностей і здійснення корекції, і, у другому – для відволікання від поставленої мети і виявлення так званого «побічного продукту», зокрема, з'ясування плину процесу відрефлексування діяльності.

Зазначимо, що метакогнітивні процеси контролюють кілька рівнів регуляції діяльності: регуляцію виконавської частини діяльності, стратегій її реалізації і власне психічні стани. Таким чином, у феноменологічному плані здійснення на рівні метапізнання може бути і стан суб'єкта в цілому, і регулятивні щодо основної активності дії, які періодично виникають у діяльності та актуалізують ті чи інші стани.

Саногенна рефлексія, на нашу думку, є особливим станом, який використовується в психокорекційній практиці як засіб відстеження суб'єктом змін в своїх думках і намірах. У зарубіжній психотерапії відрефлексування як метакогнітивний стан є одним із найважливіших інструментів впливу на пацієнтів представників когнітивно-поведінкової терапії (наприклад, К. Роджерс [26]).

Ми розуміємо поняття «саногенної рефлексії» як процес переосмислення суб'єктом змістів своєї свідомості в змінених станах свідомості, що є механізмом інтеграції Я-концепції особистості. Цей процес породжує найбільшою мірою цілісний образ Я і нові реорганізовані ставлення індивідів до суб'єктивної та об'єктивної реальності. Як суто психотерапевтична технологія саногенна рефлексія являє собою рефлексивну роботу з самими процесами рефлексії, мета якої – переосмислення особистісних патогенних стереотипів, що призводить до мобілізації ресурсів «Я» для досягнення бажаної для суб'єкта психотрансформації. Цей процес може відбуватися в змінених станах свідомості, досягатися різними способами (в тому числі – введення людини у стан трансю). При цьому на рівні різних підструктур особистості мо-

жуть виникати незвичайні, символічні форми, і лише рефлексивна робота з цими символами сприяє гармонійній інтеграції в свідомості суб'єкта всіх компонентів його психіки. Як правило, така робота на рівні підструктур особистості передбачає здійснення п'яти етапів: перехід до процесу переосмислення суб'єктом змістів своєї свідомості в змінених станах свідомості і зустріч з символами – витісненими структурами особистості; прийняття цих символів як особистісно значущих і пов'язаних з ними почуттів; усвідомлення ролі та значення кожного символу і перенесення її на рівень функціонування свідомості»; інтеграція всієї особистості і вихід з процесу переосмислення суб'єктом змістів своєї свідомості в змінених станах свідомості; актуалізація інтелектуальної рефлексії особистості.

Таким чином, метакогнітивні стани постають в контексті життєдіяльності суб'єкта як своєрідний «маркер» його само змінювання, що великою мірою опосередковує усвідомлене прийняття людиною рішення і реалізацію життєво значущих змін. Поняття саногенної рефлексії належить, на нашу думку, до метакогнітивного напрямку в психології (більш того, є одним з провідних в цьому плані). Меншою мірою очевидним, але більшою мірою показовим є той факт, що саме через це поняття можуть бути наведені «концептуальні мости» між метакогнітивними феноменами і категорією психічних станів особистості. Для того, щоб обґрунтувати це положення більш детально, є доцільним, на нашу думку, звернутися до тих поглядів, які стосувалися інтерпретації саногенної рефлексії як особливого, якісно специфічного стану суб'єкта.

З одного боку, з точки зору повсякденних життєвих уявлень (у тому числі – і уявлень, закладених у побутовій, так званій «folk-psychology» або «everyday psychology»), етимологічно закріплених в свідомості народу, а також точки зору суто наукових даних, саногенна рефлексія не тільки може, а й має бути зрозумілою як деякий стан суб'єкта. Прояви, форми і феноменологія таких станів «спрямованості на самого себе», «самофіксації», «відходу», «відсторонення від ситуації» та ін. є досить добре вивченими. Ці стани варіюють в досить широкому діапазоні – від елементарного рефлексивного самоконтролю, включеного до парадигми повсякденної поведінки, до глибоких ступенів медитації тощо. Сам по собі процес відрефлексування діяльності як певний психічний процес (в силу своєї інтегративності, узагальненості) розгортається з урахуванням певних процесів пізнавальної діяльності. Більше того, відрефлексування як стан, тобто, фактично, «даність, презентація психіки самої себе» є не просто реальністю, а реальністю, максимально очевидною з суб'єктивної точки зору (пор. з декартівським «*cogito ergo sum*» [2]). Перефразовуючи інший, також добре відомий вислів Р. Декарта [2], слід було б сказати, що можна сумніватися в тому, що відрефлексування – це психічний процес, або що відрефлексування – це психічна властивість; але не можна сумніватися в тому, що відрефлексування – це стан, оскільки саме у такому вигляді вона і є «нами самими»; відрефлексування – це наше суб'єктивне відчуття. Таким чином, відрефлексування діяльності як стан особистості – це

не просто певна очевидна реальність, але, – взагалі єдино можлива для суб'єкта достовірною реальністю.

З іншого боку, якщо з урахуванням всього викладеного звернутися до психології станів, то можна констатувати наступне. Декларативно – на рівні загальних уявлень – приналежність саногенної рефлексії до психічних станів не викликає сумнівів. Реально ж дане стан виявляється досить умовно включеним до понятійного апарату психології станів (і до самої цієї проблеми в цілому на теоретичному рівні, і до конкретних практичних досліджень, і навіть до існуючої системи станів, тобто, – до різних класифікацій і таксономічних схем типів і видів станів). Таким чином, склався свого роду «науковий стереотип», згідно з яким відрефлексування діяльності – це, звісно, стан, але це – зовсім інший психічний стан особистості; причому, ступінь його неподібності на інші є досить значущою, адже він ніби «відчужується» і від категорії «психічний стан», зокрема, і від психології станів у цілому.

Висновки і подальші перспективи досліджень. З усього викладеного вище можемо зробити досить важливий, на наш погляд, теоретико-методологічний висновок. Він полягає в тому, що саногенна рефлексія та відрефлексування діяльності фахівцем не тільки може, а й має бути зрозумілою і реально проінтерпретованою як психічний стан, який дає можливість спеціалісту (у нашому випадку – фахівцеві з фізичної реабілітації) зрозуміти доцільність виконання своєї професійної діяльності.

У цьому плані можна сформулювати деякі положення, які б фасилітували розкриття суті саногенної рефлексії як психічного стану. Так, досить показовим є вже той факт, що найбільш специфічна особливість саногенної рефлексії як психічного стану виявляється в тому аспекті, який вважається базовим (грунтовним) для розкриття характеристики будь-якого іншого психічного стану. Цим аспектом є, зокрема, встановлення змісту, тобто якісної визначеності того чи іншого психічного стану. Критерії для диференціації самого змісту можуть бути різними (феноменологічний зміст, предметне віднесення, емоційний тон та ін.), Але сама по собі наявність цього змісту є обов'язковою умовою для актуалізації будь-якого психічного стану. Проте, зовсім інакше відбувається у випадку відрефлексування фахівцем своєї професійної діяльності. Цей стан (на протигагу всім іншим психічним станам) ніколи не має власне свого сталого змісту. Стан відрефлексування має завжди справу з відрефлексуванням чогось іншого, відрефлексуванням іншого змісту (або дещо зовнішнього по відношенню до суб'єкта, або його внутрішнього, в тому числі – й феноменологічно даного). Відрефлексування діяльності як психічний стан є ніби «прозорим», невловимим для виявлення суб'єктом змісту її самої як процесу. Відрефлексування є засобом виявлення і суб'єктивної експлікації такого змісту. Таким чином, на протигагу всім іншим психічним станам, саногенна рефлексія принципово не має власного змісту, власної феноменологічно даної якісної визначеності. І лише завдяки властивості «беззмістовності» вона може виконувати свої основні функції – бути засобом експлікації будь-якого іншого стану, будь-якого іншого змісту

суб'єктивного світу, будь-якого фрагмента психіки і психічного в цілому. Відрефлексування як стан є певною формою, що може «наповнюватися» різним змістом. Однак, це – форма, яка безпосередньо пов'язана з механізмами усвідомлення значущості виконання фахівцем власної діяльності; саме тому рефлексія – форма, яка сама по собі стає змістом; таким змістом і постає здатність особистості до усвідомлення, до презентації свого внутрішнього світу для самого себе.

Також досить важливим є те, що саногенна рефлексія як психічний стан завжди походить від деякого іншого стану (або іншого «об'єкта відрефлексування»). Отже, взагалі не спрямованої на будь-що, ніби «прозорої», беззмістової рефлексії не може бути в принципі. Проте, у деяких випадках може створюватися ніби ілюзія такої беззмістовності. Це є характерним, зокрема, для глибоких ступенів «самозаглиблення», що межує з медитацією. Звідси стає зрозумілим, що саногенна рефлексія як психічний стан може існувати лише за допомогою «співіснування», зв'язку з будь-яким іншим психічним станом. Стан відрефлексування «сам по собі», «в чистому вигляді» – це, так би мовити, абстракція; це – деяка віртуальна суб'єктивна реальність, яка може ставати і стає реальністю, актуальною лише у безпосередньому зв'язку з будь-чим іншим, з іншим психічним станом, з іншим психічним процесом, взагалі – з будь-яким іншим фрагментом психічного. Отже, саногенна рефлексія як психічний стан – це завжди «вторинний» стан; це – стан другого порядку щодо того, що, власне кажучи, є змістом безпосередньо відрефлексування. В цьому випадку відрефлексування як стан набуває базових атрибутів метастану (або метарефлексії), зміст якого полягає в усвідомленні і подальшої можливості регуляції своїх власних станів. Останні можуть бути проінтерпретовані як «стани першого порядку», як «первинні стани». Саме ж по собі відрефлексування діяльності – це «вторинний стан», «стан другого порядку» (в тому числі – і порядку за складністю). Отже, сутність і специфіка саногенної рефлексії як стану (або, точніше, – рефлексивних станів) полягають в тому, що вони є метастанами. Цим, в кінцевому рахунку, і зумовлена їхня неподібність на все інші психічні стани, які традиційно виділяються і вивчаються психологією.

Якщо ж узагальнити схарактеризовані особливості саногенної рефлексії як стану, то стає можливою і свого роду більш чітке тлумачення тези щодо атрибутивної приналежності цього процесу до метастану. Відповідно до цього трактування, саногенна рефлексія є не тільки похідним, «вторинним» станом, тобто метастаном, але й не може бути нічим іншим, як лише метастаном. Для саногенної рефлексії як метастану є об'єктивно необхідною деяка база, основа, предмет відрефлексування. Таким предметом можуть бути, зокрема, і самі по собі психічні стани. І лише на основі їх самовідображення, тобто в процесі їхнього відрефлексування, суб'єкт переживає актуальний стан цього процесу – відрефлексування власної діяльності тощо.

У зв'язку з цим, необхідно зробити і ще один висновок щодо специфіки і навіть унікальності саногенної рефлексії як психічного стану. Вторинний і

похідний характер даного стану, його статус мета рефлексії означає, що саме цей стан не має і не повинен мати власне свого змісту. Цим змістом постає, зокрема, те, що підлягає відрефлексуванню. Отже, «предметом», змістом саногенної рефлексії як психічного стану може бути і будь-який інший психічний стан (і, звісно, не лише стан). Відрефлексування діяльності може виконувати і виконує по відношенню до всіх інших психічних станів функцію їхньої інтеграції до структури актуального «Я», забезпечує суб'єктність індивіда як таку. І тому саногенна рефлексія об'єктивно постає як процес свідомо більш високого рівня інтеграції, ніж будь-який з «первинних» станів. Тим самим, ми можемо зробити висновок щодо необхідності тлумачення саногенної рефлексії як свого роду інтегрального психічного стану, як метастану.

В подальших наших публікаціях більш детально змодельюємо структуру професійної компетентності фахівця з фізичної реабілітації та проведемо емпіричне дослідження рівня сформованості цих компонентів у спеціалістів даної сфери діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Божович Л.И.* Проблемы формирования личности : Избранные психологические труды / Лидия Ильинична Божович. – Москва : Международная педагогическая академия, 1995. – 212 с.
2. *Декарт Р.* Правила для руководства ума [Текст] / Рене Декарт / [пер. с лат. В.И. Пикова]. – Москва – Ленинград : СОЦЭКГИЗ, 1936. – 173 с.
3. *Карпов А.В., Скитяева И.М.* Психология метакогнитивных процессов личности [монография] / Анатолий Викторович Карпов, Ирина Михайловна Скитяева. – Москва : Изд-во «Институт психологии РАН», 2005. – 352 с.
4. *Котова И.Б., Шиянов Е.Н.* Профессия и личность [Текст] / И.Б. Котова, Е.Н. Шиянов. – Ростов-на-Дону : Изд-во Ростовского педуниверситета, 1997. – 144 с.
5. *Кириленко Т.С.* Психічні стани і потенціал емоційного переживання особистості [Текст] / Таїса Сергіївна Кириленко // Проблеми гуманітарних наук. Наукові записки ДДПУ, Дрогобич, вип. 23. Психологія. 2009. – С. 4-13.
6. *Климов Е.А.* Образ мира в разнотипных профессиях: [учебное пособие] / Евгений Александрович Климов. – Москва : МГУ, 1995. – 224 с.
7. *Кондратьева С.В., Кривошеев В.А.* Совершенствование рефлексивных умений студентов педвузов в процессе подготовки их к профессиональной деятельности / С.В. Кондратьева, В.А. Кривошеев // Рефлексивные процессы и творчество : [тезисы докладов и сообщений]. – Новосибирск, 1990. – С. 73-74.
8. *Кондратьева С.В.* Рефлексия в процессах педагогического общения / С.В. Кондратьева // Актуальные проблемы социальной психологии: тезисы докладов и сообщений Всесоюзного симпозиума. – Кострома, – 1986. – С. 87.
9. *Костюк Г.С.* Вопросы психологии мышления [Текст] / Григорий Силович Костюк // Психологическая наука в СССР. – Москва, 1959. – Т. 1. – С. 357-440.
10. *Лушпаева Е.В.* Развитие рефлексии средствами социально- психологического тренинга : Автореф. дисс. ... канд. психол. наук : 19.00.07. – Москва, 1989. – 25 с.
11. *Максименко В.И.* Анализ коммуникативных структур диалога при совместном решении задач : Автореф. дисс. ... канд. психол. наук : 19.00.03 / Валерий Ильич Максименко. – Москва, 1979. – 23, [1] с.
12. *Максименко С.Д.* Взаємозв'язок наочно-образних і словесно-логічних компонентів мислення в процесі розв'язування задач молодшими учнями / Сергій Дмитрович Максименко // Психологія : респ. наук.-метод. збірник. – Київ, 1978. – Вип. 17. – С. 75-82.

13. Михальчук Н.О., Потапшнюк Р.З. Особливості проведення психологічної реабілітації хворих з розладами свідомості / Наталія Олександрівна Михальчук, Раїса Захарівна Потапшнюк // Концепція розвитку галузі фізичного виховання і спорту в Україні: Зб. наук. праць Міжнародного університету "РЕГГ" імені академіка Степана Дем'янчука. – Рівне, 2003. – Вип. 3. – Ч. 2. – С. 132-141.
14. Михальчук Н.О., Хупавцева Н.О. Рефлексія в детермінації становлення професійної направленості личности педагога / Наталія Олександрівна Михальчук, Наталія Олександрівна Хупавцева // Психологія ХХІ века. Актуальные проблемы и тенденции развития : Материалы междунар. научно-практ. конф. – Москва, 2007. – Ч. 2. – С. 112-114.
15. Моляко В.А. Психологія творчої діяльності [Електронний ресурс] / Валентин Алексеевич Моляко. – Київ : Ін-т психології імені Г.С.Костюка НАПН України, 2013. – URL : https://pidruchniki.com/14860110/psihologiya/molyako_psihologiya_tvorcheskoy_deyatelnosti.
16. Мясіщев В.Н. О взаимосвязи общения, отношения, отражения как проблеме общений и социальной психологии : Социально-психологические и лингвистические характеристики форм общения и развития контактов между людьми / Владимир Николаевич Мясіщев. – Ленинград : Педагогика, 1970. – 185 с.
17. Павелків Р.В. Психолого-педагогічні умови розвитку рефлексії в учнів початкових класів / Роман Володимирович Павелків // Актуальні проблеми психології : Збірник наук. праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України. – Київ, 2002. –Т. 1. Частина 5. – С. 121-128.
18. Родос В.Б. Рефлексія і навчання / В.Б. Родос // Вестник высшей школы. – Москва, 1989. – № 9. – С. 94-95.
19. Розов Г.А. К методологии анализа рефлексивных систем // Геннадий Александрович Розов // Проблема рефлексии : Сб. ст. АН СССР, Сибирское отделение. Москва : Наука, 1987. – С. 42.
20. Семёнов И.Н. Рефлексивно-творческое развитие в профессиональном образовании / Игорь Никитович Семёнов // Образование и культура / Отв. ред. И.С. Ладенко. – Новосибирск, 1996. – С. 82-102.
21. Семёнов И.Н., Степанов С.Ю. Рефлексія в організації мислення і саморозвитку личности / И.Н. Семёнов, С.Ю. Степанов // Вопросы психологии. – Москва, 1983. – № 2. – С. 35-42.
22. Семиченко В.А. Психологія личности [Текст] / Валентина Анатольевна Семиченко. – Київ : Видавець О.М. Ешке, 2001. – 427 с.
23. Слостенін В.А., Подымова Л.С. Педагогика: Инновационная деятельность [Текст] / Виталий Александрович Слостенін, Людмила Степановна Подымова. – Москва : Магистр, 1997. – 224 с.
24. Fischer K.W. A theory of cognitive development : The control and construction of hierarchies of skills [Text] / K.W. Fischer. – Psychological Review, 1980. – V. 87 (6). – P. 477-531.
25. Gerstmann P. Sposob fonnulirovaniya planov z'yciowych a poziom rownowagi emocjonalnej do-rastajacej mlodziezy [Text] / P. Gerstmann // Psychologia wychowawcza. – 1981. – S. 66-75.
26. Rogers C.R. A theory of therapy, personality and interpersonal relationship as developed in the client centered framework [Text] / Carl R. Rogers // Koch S. Psychology : A study of a science. – New-York : Mc. Graw Hill, 1959. – 59 p.

REFERENCES TRANSLITERATED

1. Bozhovich, L.I. (1995). Problemy formirovaniya lichnosti [Problems of the person's development]. Moscow: International Pedagogical Academy. 212 p. [in Russian].
2. Descartes, R. (1936). Pravila dlya rukovodstva uma [Rules for Leading the Mind]. Translation from Latin done by V.I. Pikov. Moscow – Leningrad : SOTSEKGIZ. 173 p. [in Russian].

3. Karpov, A.V., Skityaeva, I.M. (2005). Psixologiya metakognitivnykh processov lichnosti [Psychology of metacognitive processes of the person]. Moscow: Publishing House "The Institute of Psychology RAN". 352 p. [in Russian].
4. Kotova, I.B., Shiyarov, Ye.N. (1997). Professiya i lichnost' [Profession and the Person]. Rostov-on-Don: Publishing House of the Rostov Pedagogical University. 144 p. [in Russian].
5. Kyrylenko, T.S. (2009). Psykhichni stany i potentsial emotsiinoho perezhyvannya osobystosti [Mental states and the potential of the emotional experience of the person]. Problemy humanitarnykh nauk. Naukovi zapysky DDPU [Problems of the humanities. Scientific Notes of DDPU]. Drohobych. Vol. 23: Psychology. pp. 4-13. [in Ukrainian].
6. Klimov, E.A. (1995). Obraz mira v raznotipnykh professiyax [The image of the world in different professions]. – Moscow : Moscow State University. 224 p. [in Russian].
7. Kondratyeva, S.V. Krivosheev, V.A. (1990). Sovershenstvovanie reflektivnykh umenij studentov pedvuzov v processe podgotovki ix k professional'noj deyatel'nosti [Improving the reflective skills of students at the pedagogical universities in the process of preparing them for providing professional activities]. *Refleksivnye processy i tvorchestvo [Reflective processes and creativity]*. Novosibirsk. pp. 73-74. [in Russian].
8. Kondratyeva, S.V. (1986). Refleksiya v processax pedagogicheskogo obshheniya [Reflection in the processes of pedagogical communication]. *Aktual'nye problemy social'noj psixologii: tezisy dokladov i soobshhenij Vsesoyuznogo simpoziuma [Actual problems of Social Psychology: theses of the reports and messages of the All-Union Symposium]*. Kostroma. p. 87. [in Russian].
9. Kostyuk, G.S. (1959). Voprosy psixologii myshleniya [Questions of Psychology of Thinking]. *Psixologicheskaya nauka v SSSR [Psychology in the USSR]*. Moscow. Vol. 1. pp. 357-440. [in Russian].
10. Lushpaeva, E.V. (1989). Razvitie refleksii sredstvami social'no- psixologicheskogo treninga [The development of reflection by means of socio-psychological training]. *Avtoref. diss. ... kand. psixol. nauk: 19.00.07 [Abstract of Thesis for PhD in Psychology: 19.00.07]*. Moscow. 25 p. [in Russian].
11. Maksimenko, V.I. (1979). Analiz kommunikativnykh struktur dialoga pri sovместnom reshenii zadach [The analysis of communicative structures of dialogue in the process of joint solution of problems]. *Avtoref. diss. ... kand. psixol. nauk: 19.00.03 [Abstract of Thesis for PhD in Psychology: 19.00.03]*. Moscow. 23, [1] p. [in Russian].
12. Maksymenko, S.D. (1978). Vzaiemozviazok naочно-obraznykh i slovesno-lohichnykh komponentiv myslennia v protsesi rozviazuvannia zadach molodshymy uchniamy [The interconnection of visual and verbal-logical components of thinking in the process of solving problems by pupils from primary school]. *Psykhologhiia: resp. nauk.-metod. zbirnyk [Psychology: a republican scientific and methodological collection of articles]*. Kyiv. Vol. 17. pp. 75-82. [in Ukrainian].
13. Mykhalchuk, N.O., Potashniuk, R.Z. (2003). Osoblyvosti provedennia psykhologichnoi reabilitatsii khvorykh z rozladamy svidomosti [Peculiarities of providing psychological rehabilitation of patients with disorders of consciousness]. *Kontseptsiia rozvytku haluzi fizychnoho vykhovannia i sportu v Ukraini: Zb. nauk. prats Mizhnarodnogo universytetu "REHI" imeni akademika Stepana Demianchuka [The conception of the development of the field of physical education and sports in Ukraine: Coll. of articles. of "REGI" International University named after Academician Stepan Demianchuk]*. Rivne. Vol. 3. P. 2. pp. 132-141. [in Ukrainian].
14. Mykhalchuk, N.O., Khupavtseva, N.O. (2007). Refleksiya v determinacii stanovleniya professional'noj napravlennosti lichnosti pedagoga [Reflection in the determination of the formation of the professional orientation of the person of a teacher]. *Psixologiya XXI veka. Aktual'nye problemy i tendencii razvitiya: Materialy mezhdunar. nauchno-prakt. konf. [Psychology of the XXI century. Actual*

- problems and trends of the development: Materials of the International scientific and practical conference]. Moscow. Vol. 2. pp. 112-114. [in Russian].*
15. *Molyako, V.A. (2013). Psixologiya tvorcheskoj deyatel'nosti [Psychology of the creative activity]. Kiev : G.S. Kostyuk Institute of Psychology of NAES of Ukraine. URL : https://pidruchniki.com/14860110/psihologiya/molyako_psihologiya tvorcheskoj_deyatelnosti. [in Russian].*
  16. *Myasishev, V.N. (1970). O vzaimosvyazi obshheniya, otnosheniya, otrazheniya kak probleme obshhenij i social'noj psixologii: Social'no-psixologicheskie i lingvisticheskie xarakteristiki form obshheniya i razvitiya kontaktov mezhdru lyud'mi [About the connection between communication, attitude, reflection as a problem of communication and Social Psychology: Socio-psychological and linguistic characteristics of forms of communication and the development of contacts between people]. Leningrad: Pedagogy. 185 p. [in Russian].*
  17. *Pavelkiv, R.V. (2002). Psykholoho-pedahohichni umovy rozvytku refleksii v uchniv pochatkovykh klasiv [Psychological and pedagogical conditions for the development of reflection of pupils at primary school]. Aktualni problemy psykholohii: Zbirnyk nauk. prats Instytutu psykholohii im. H.S. Kostiuks APN Ukrainy [Actual problems of Psychology: Collection of Scientific articles of G.S. Kostyuk Institute of Psychology of AES of Ukraine]. Kyiv. Vol. 1. P. 5. pp. 121-128. [in Ukrainian].*
  18. *Rodos, V.B. (1989). Refleksiya i obuchenie [Reflection and training]. Vestnik vysshej shkoly [High school bulletin]. Moscow. № 9. pp. 94-95. [in Russian].*
  19. *Rozov, G.A. (1987). K metodologii analiza refleksiruyushhix sistem [To the methodology of the analysis of reflexive systems]. Problema refleksii: Sb. st. AN SSSR, Sibirskoe otdelenie [The problem of the reflection: Collection of articles of the Academy of Sciences of the USSR, Siberian Branch]. Moscow: Science. p. 42. [in Russian].*
  20. *Semenov, I.N. (1996). Refleksivno-tvorcheskoe razvitie v professional'nom obrazovanii [Reflexive and creative development in the process of professional education]. Obrazovanie i kul'tura [Education and Culture]. Ed. by I.S. Ladenko. Novosibirsk. pp. 82-102. [in Russian].*
  21. *Semenov, I.N., Stepanov, S.Yu. (1983). Refleksiya v organizacii myshleniya i samorazvitiya lichnosti [Reflection in the organization of thinking and self-development of a person]. Voprosy psixologii [Issues on Psychology]. Moscow. № 2. pp. 35-42. [in Russian].*
  22. *Semichenko, V.A. (2001). Psixologiya lichnosti [Psychology of the Person]. Kiev: Publisher O.M. Yeshke. 427 p. [in Russian].*
  23. *Slastionin, V.A., Podimova, L.S. (1997). Pedagogika: Innovacionnaya deyatel'nost' [Pedagogy: Innovative activity]. Moscow: Master of Science. 224 p. [in Russian].*
  24. *Fischer, K.W. (1980). A theory of cognitive development: The control and construction of hierarchies of skills. Psychological Review. Vol. 87 (6). pp. 477-531. [in English].*
  25. *Gerstmarm, P. (1981). Sposob fonnulirovania planov z'yciowych a poziom rownowagi emocjonalnej do-rastajacej mlodziezy. Psychologia wychowawveza. ss. 66-75. [in Polish].*
  26. *Rogers, C.R. (1959). A theory of therapy, personality and interpersonal relationship as developed in the client centered framework. Koch S. Psychology: A study of a science. New-York: Mc. Grawn Hill. 59 p. [in English].*

Prymachok L. L. Sanogenic reflection as a component of metareflection of a physical rehabilitologist. The structural components of the professional reflection of a specialist in a field of physical rehabilitation were highlighted in the article. The peculiarities of functioning of metacognition in terms of organization of metacognitive experience of the person were described. The components of the meta-reflection of a specialist in a field of physical rehabilitation were highlighted. The processes of metacognition and sanogenic reflection of the person were analyzed in a view of the category of mental states, and the peculiarities of their functioning

were revealed. It was stated that the professional reflection of a specialist in a field of physical rehabilitation would contain the following components: personal reflection; intellectual reflection; metareflection. The concept of “sanogenic reflection” was proposed. It was understood by the author of the article as a process of re-thinking by the subject of the contents of his/her consciousness in its changed states, which could be perceived as a mechanism of integration of the Self-concept of a Person. This process generates the most holistic image of Self and new reorganized attitudes of individuals towards subjective and objective reality. As a purely psychotherapeutic technology, sanogenic reflection is a reflexive activity with the processes of reflection, the purpose of which is to rethink personal pathogenic stereotypes, which lead to the mobilization of resources of “Self” to achieve the psychotransformation which the subject wished.

Keywords: sanogenic reflection, professional reflection, metareflection, metacognition, personal reflection, intellectual reflection, harmonious image of Self.

Отримано 15.10.2019

УДК 159.922.7

Розіна Ірина Володимирівна

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ СТВОРЕННЯ ПРОГРАМИ НА ПІДВИЩЕННЯ РІВНЯ РОЗВИТКУ ДИВЕРГЕНТНОГО МИСЛЕННЯ У ПІДЛІТКІВ В УМОВАХ РЕКРЕАЦІЇ

Розіна І. В. Психологічні особливості створення програми на підвищення рівня розвитку дивергентного мислення у підлітків в умовах рекреації. Метою статті було вивчення особливостей розвитку дивергентного мислення у підлітковому віці, а також розробка програми на підвищення розвитку мислення у дітей даного віку. Проблема творчості з кожним роком стає все більш актуальною і потребує більш глибокого дослідження, зокрема, розробка комплексної програми, що включає систему тренінгових вправ для підвищення розвитку дивергентного мислення у підлітковому віці в умовах рекреації. Розглядаються результати емпіричного дослідження, яке спрямовано на діагностику дивергентного мислення у підлітків. Розроблено програму психологічного тренінгу з розвитку дивергентного мислення у підлітків в умовах рекреації. Напрямами роботи психологічного тренінгу з розвитку дивергентного мислення у підлітків є: розвиток вербальної та невербальної креативності; підвищення рівня самооцінки; зняття емоційної напруги; розвиток активності та ініціативності.

Ключові слова: мислення, дивергентне мислення, вербальна та невербальна креативність, тренінг, підлітковий вік.

Розіна И. В. Психологические особенности создания программы направленной на повышение уровня развития дивергентного мышления у подростков в условиях рекреации. Целью статьи было изучение особенностей развития дивергентного мышления в подростковом возрасте, а также разработка программы на повышение развития мышления у детей данного возраста. Проблема творчества с каждым годом становится все более актуальной и требует более глубокого исследования, в частности, разработка комплексной программы, включающей систему тренинговых упражнений для повышения развития дивергентного мышления в подростковом возрасте в условиях рекреации. Рассматриваются результаты эмпирического исследования, которое направлено на диагностику дивергентного мышления у подростков. Разработана программа психологического тренинга по развитию дивергентного мышления у подростков в условиях рекреации.